

NIEUWSBRIEF

- Restaurator Christi Westny:
'sober maar deskundig
herstel'** 2
- V2 naar Haagse hoogte** 4
- Zuid-Duitse militaire historie
in Rastatt en Ingolstadt** 6
- Water als strijdmiddel** 8
- Kees Tetteroo: chroniqueur
en verzetsman** 10
- Boekenkast** 11
- Belangrijke wapencollectie
Legermuseum in boekvorm** 12
- Malplaquet: bloedige storm-
loop Staatse infanterie** 14

‘Schade hoort bij historie van

door Hans van Lith (tekst en foto's)

Boeken zijn kostbaar bezit. Door hun inhoud, door de herinnering aan een gebeurtenis of persoon, maar ook door hun uitvoering. Een prachtige leren band, met de hand ingekleurde illustraties, een mooi lettertype, maar evenzeer een goed verzorgde pocket met foto's, alles maakt dat je zo'n boek graag pakt en bekijkt. Nadeel: slijtage!

Soms is de schade zo erg dat restauratie nodig is. Bovendien, 'versleten' boeken worden minder voorzichtig behandeld en dat versnelt het afbraakproces. Christi Westny-de Roo (28) is boek- en papierrestaurator van het Legermuseum. "Géén restaurateur, want dat kan ook iemand met een restaurant zijn. Staat in Van Dale", voegt ze er met een glimlach aan toe. Haar werkplek lijkt een laboratorium met chemicaliën, een droogkast, snijapparatuur, speciale daglichtlampen enzovoort. Ze restaureert met een bewonderenswaardige vaardigheid en geduld boeken die uit hun band vallen, prenten die vervuild zijn, gescheurde documenten – waarbij het de ene keer een kostbare Hoyneck van Papendrecht betreft en de volgende keer een zeldzame krant.

Stromingen

Het restauratiewerk van met name boeken, kent (tijdgebonden) stromingen, vertelt Christi. De ene restaurator vindt dat je precies moet zien dát en wát er gerestaureerd is. Anderen zijn voor compleet herstel 'in oude glorie', met alle opvattingen daartussen. Zo zal de ene gerestaureerde bruine leren band ineens een wit stuk leer vertonen, terwijl een andere volledig in kleur is maar met ontbrekende stukjes tekst (daardoor ontstaat opnieuw een eenheid, maar je ziet toch dat het hersteld is). Een derde boek is 'als nieuw', met volledig bijgewerkte band inclusief teksten en tekening. Datzelfde geldt overigens voor de restauratie van prenten en documenten. Ook hier van een sober herstel van schade tot complete restauratie. Voorop bij alle restauratoren staat dat het op deskundige manier gebeurt, met gebruik van de juiste materialen en gericht op behoud.

Christi rekent zich tot de tweede categorie restauratoren: "Ik wil zodanig verantwoord restaureren dat het weer bruikbaar is, maar ook de geschiedenis zichtbaar blijft. Een boek is een gebruiksvoorwerp. Ik houd ervan te laten zien wat er mee gebeurd is. De 'historie van het object' en daar horen ook de schades bij. Alles weg- en bijwerken gaat haar te ver. "Een boek moet er niet weer als nieuw uitzien", vindt ze. Dan is het niet meer echt en doorleefd. "Sommige verzamelaars van oldtimers knappen hun wagens op tot ze glanzen in de zon en geen spatje

Christi Westny-de Roo in haar 'laboratorium'.

roest meer vertonen. Als wij in het Legermuseum een tank hebben, mag die best bemodderd zijn en sporen van granaatinslagen vertonen. Het gaat niet alleen om het voorwerp, maar ook om zijn geschiedenis."

Van wetenschap naar hoogwaardig ambacht

Het zijn boek en prent als zodanig die haar boeien, en minder de militaire inhoud. Hoewel: "Het is fantastisch dat de collectie van het Legermuseum zo divers is, van tonnenware tanks tot priegelwerk. Die V2 bijvoorbeeld is heel groot maar ook fragiel. Het transport is een geweldig interessant logistiek probleem, voor mij – beroepsmatig – om te zien hoe ze schade tijdens het vervoer voorkomen. Het lijkt me ook fantastisch in Soesterberg te werken en daar te beginnen met een schone lei en depots die helemaal op orde zijn." Het klinkt een beetje spijtig. De zes restauratoren hebben gehoord dat in het nieuwe defensiemuseum geen plaats – lees geld – is voor een eigen restauratieatelier. Dat gaat zelfstandig en los van het museum 'voor de markt' werken. Dan kan het natuurlijk wel defensieopdrachten krijgen,

Bij de voorpagina:

De V2 van het Legermuseum, de enige in Nederland, is tijdelijk verhuisd naar het Haags Historisch Museum. (Foto: Hans van Lith)

een boek'

maar die moeten waarschijnlijk worden betaald uit een 'restauratiepotje bij exposities'. En hoeveel zit daar in?

Christi studeerde algemene literatuurwetenschappen aan de Universiteit van Utrecht. Tijdens een stage bij de Koninklijke Bibliotheek kreeg ze een rondleiding door het restauratieatelier. Ook dat hoogwaardige ambacht van restaurator bood een mogelijkheid in haar levensonderhoud te voorzien. Ze voelde zich toch al niet zo aangetrokken tot wetenschappelijk onderzoek of een leven als publiciste, maar was graag met boeken en met haar handen bezig. Bovendien had dit te maken met scheikunde en natuurkunde. Technische natuurkunde was tenslotte haar tweede (universitaire) keus geweest ... Na haar afstuderen kreeg ze de mogelijkheid nog enkele jaren boekrestauratie te studeren aan het Instituut Collectie Nederland in Amsterdam. Een zware vierjarige hbo-opleiding met een slopende voorselectie. "Er zijn weinig restauratoren nodig en het vraagt een combinatie van wetenschappelijk denkniveau, observatievermogen, handigheid met kleine dingen en liefde voor het cultureel erfgoed." Christi somt ze met een beetje schroom op, alsof het onbescheiden is. "Ik was uitgeput aan het einde van de selectie", bekent ze. Ze werd aangenomen! Tijdens een stage bij het Gemeentearchief in Rotterdam belde het Legermuseum haar stagebegeleider of hij niet naar Delft wilde komen. "Nee, maar ik heb hier wel een goede stagiaire ..." Christi pakte de kans. Bij het Legermuseum schreef ze haar eindschrift over de behandelmethoden van leer – een geliefd materiaal van Christi, omdat het zo vol verrassingen zit – en rondde ook deze tweede studie af. Tal van fraaie boekrestauraties laten nu zien van hoeveel nut haar werk voor het museum is.

Christi restaureert een prentbriefkaartenalbum.

Het mooie van geschiedenis

Voor u ligt alweer de tweede uitgave van de Nieuwsbrief in 2010. De breedte aan onderwerpen waarover u een artikel aantreft, is weer zo groot mogelijk. Die breedte is het mooie van het vak geschiedenis. Zelfs bij de beperking tot 'alleen maar' militaire geschiedenis is het aantal deelonderwerpen zo omvangrijk dat een mensenleven te kort is om alles

te kunnen bestuderen. Om die reden beperken vele Vrienden zich tot een of enkele samenhangende onderwerpen.

Menig Vriend heeft in de loop der jaren een grote kennis van zo'n deelonderwerp opgebouwd. Momenteel kijkt het Legermuseum met ondersteuning van de Vriendenstichting, hoe die verworven kennis makkelijker met elkaar gedeeld kan worden. In de komende tijd hopen wij u daar uitgebreid verder over te informeren.

Vrienden willen ook zelf hun belangstelling vaak met anderen delen. In dat geval kunnen zij overwegen een cadeaubon voor één jaar 'Vriend van het Legermuseum' weg te geven. De gever maakt de donatie van 27,50 euro over en heeft dan een origineel geschenk in handen, waarmee de ontvanger diverse voordelen geniet: gratis het jaarboek *Armamentaria*, driemaal per jaar een Nieuwsbrief, bijeenkomsten en vernissages én gratis toegang tot het Legermuseum! Zo'n bon vindt u bij deze Nieuwsbrief en hij kan ook van onze website www.vriendenlegermuseum.nl worden gedownload.

Een voorbeeld van zo'n bijzondere bijeenkomst was er afgelopen april. Vrienden waren uitgenodigd een lezing bij te wonen over het oorlogsdagboek van Kees Tetteroo. Met enige twijfel gaf ik mij op, diep onder de indruk verliet ik een uur later de zaal. Een prachtig tijdsdocument op indrukwekkende wijze opgeschreven door een jongeman in het begin van zijn volwassenheid (zie ook pagina 10). Diezelfde middag was het, vooral voor de wapenliefhebbers onder ons, ook mogelijk de tentoonstelling over bijzondere wapens te bezoeken. Een zaal vol met rareiteiten op wapengebied waar velen van ons alleen maar van kunnen dromen.

Op verzoek van de museumdirectie heeft het bestuur van de Vrienden aan het Legermuseum een bedrag van 15.000 euro geschonken, als bijdrage aan de kosten van een uit te geven boek over middeleeuwse wapens. Meer over het boek leest u op pagina's 12 en 13.

Ik wens u veel leesplezier met deze aflevering van de Nieuwsbrief en voor zover nog aan de orde: een fijne vakantie.

Jacques Bonewit
Penningmeester

V2 als trekpleister

Een bijzondere expositie, voorafgegaan door een bijzonder transport! In het Haags Historisch Museum is tot en met 26 september een tentoonstelling van kleurenfoto's in stereo over Den Haag, getiteld *Oorlog en Bevrijding in 3D*. Trekpleister is een Duitse V2 uit het Legermuseum. Conservator Mathieu Willemsen geeft uitleg over dit *Vergeltungswaffe* en het eerste deel van dit tweeluik verhaalt over het transport van de V2 naar Den Haag.

Op zeven assen naar Den Haag

Centimeter voor centimeter schoof een enorme V2 een uitgebroken raam van de bovenste verdieping van het Haags Historisch Museum binnen. Speling in totaal zeven centimeter! In alle vroegte op 26 april dit jaar uit het depot Grave vertrokken, arriveerde de dieplader (zeven assen) van 140 Zware Transport Compagnie van de Genie met de raket rond half twaalf 's morgens op zijn bestemming. Een talrijk publiek keek ademloos toe hoe het hijskarwei tot een goed einde werd gebracht.

Johan Degewij, biograaf van bekende fotografen, vond in de nalatenschap van stereofotograaf en verzetsman Wim Berssenbrugge (1918-2007) een unieke partij driedimensionale kleurenfoto's uit de oorlog. Extra bijzonder waren de opnamen van opstijgende V2's. Degewij achtte de ontdekking van de 3D-foto's én het onderwerp zo belangrijk dat hij er een boek aan wijdde. Het Haags Historisch Museum besloot een tentoonstelling in te richten. Het Legermuseum in Delft verleende medewerking door het beschikbaar stellen van zijn V2, de enige in Nederland.

Een V2 wordt gelanceerd. (Foto: Wim Berssenbrugge/Haags Historisch Museum)

Opstijgende V2 met op de voorgrond de toren van het Haagse Vredespaleis. (Foto: Wim Berssenbrugge/Haags Historisch Museum)

Wim Berssenbrugge liet thuis nooit veel los over zijn (spionage)activiteiten tijdens de Tweede Wereldoorlog, vertelde zijn weduwe, die uiteraard 26 april ook aanwezig was. Ze wist eigenlijk alleen dat hij foto's van documenten verkleinde

tot postzegelformaat en dat die naar Londen werden gesmokkeld. Boek en tentoonstelling houden zijn herinnering levend.

Hans van Lith

De speling bij het binnenhalen is in totaal zeven centimeter. (Foto: Hans van Lith)

De V2 is opgetakeld tot raamhoogte van het Haags Museum; de dieplader rijdt weg. (Foto: Hans van Lith)

Vergeltungswaffe 2

De Duitse V2 spreekt tot eenieders verbeelding, zo blijkt wel uit de massale belangstelling die de raket trok bij het transport naar het Haags Historisch Museum. Nederlanders die tijdens de Tweede Wereldoorlog de V2 over zagen vliegen, kunnen zich nog het geluid herinneren dat deze opmerkelijke raket maakte. Het wapen vormde het hoogtepunt in de raketontwikkeling die tijdens de Tweede Wereldoorlog door diverse strijdkrachten op gang was gebracht. De V2 was niet de eerste raket die werd afgeschoten tijdens deze oorlog. Een hele generatie was daaraan voorafgegaan met onder meer de Russische Katyusha en de Duitse Nebelwerfer. Ook als antitankwapen was de raket uitermate geschikt, denk maar aan de Amerikaanse Bazooka en de Duitse Panzerschreck. Deze antitankraketten ontwikkelden zich na de oorlog verder en de opvolgers hiervan zijn nog steeds wereldwijd in gebruik. De V2 vormde de basis van de hedendaagse ruimtevaarttechnologie. Het is niet voor niets dat de ruimteraketten qua vorm en afmeting zo veel lijken op dit Duitse wapen. De V2 werd vanaf 1945 in diverse landen gekopieerd: in zowel de Sovjet-Unie (R1) als de Verenigde Staten zijn V2-raketten gelanceerd als begin van de ruimtevaartwedloop tijdens de Koude Oorlog.

Compleet huizenblok

De V2 werd tijdens de oorlog ontwikkeld onder leiding van Wernher von Braun. Deze wetenschapper werkte na de oorlog in Amerika verder aan het verbeteren van ruimtevaatraketten. Als brandstof voor de hoofdmotor van de V2, die zo'n 4.500 kg woog, fungeerden methylnalcohol en vloeibare zuurstof. De lancering gebeurde in

De Russische kopie van de V2 was de R1. Dit exemplaar bevindt zich in het Artilleriemuseum in St. Petersburg. (Foto: Kees van Buren)

verticale positie vanaf een laag platform (de 'lanceertafel'). De raketgeleiding verliep via een geavanceerd gyroscopisch systeem dat stuursignalen naar de aerodynamische stuurvinnen en vanen in de uitlaat van de verbrandingskamer stuurde. De lading springstof (amatol) zat in de neus van de raket en woog 738 kg. Genoeg voor de vernietiging van een compleet huizenblok. De raketinstallaties waren mobiel, zodat het vernietigen van een lanceerplatform zeer lastig was voor de geallieerden. Zodra de lancering had plaatsgevonden, werden de installaties verplaatst en verborgen.

Weinig overgebleven

In totaal zijn er 10.000 V2's (door dwangarbeid) gebouwd tijdens de oorlog. Hiervan zijn er vanaf september 1944 ongeveer 3.500 gelanceerd. Deze waren met name gericht op doelen in Engeland, Frankrijk en België. Het bereik van de

raketten lag op ongeveer 350 kilometer. Deze beperkte afstand betekende ook dat het lanceren niet al te ver van vijandelijk gebied kon plaatsvinden; reden waarom Nederland zo populair was als lanceerplek. De raketten waren niet altijd even betrouwbaar; de afwijking was tamelijk groot, waardoor de wapens eigenlijk alleen goed bruikbaar waren in drukbevolkte gebieden zoals grote steden. Van de V2 zijn zeer weinig exemplaren overgebleven. In Europa zijn er nog vijf, die bevinden zich in de collecties van het Imperial War Museum te Londen, het RAF-museum in Hendon, het Deutsches Museum in München, het Luftwaffenmuseum in Gatow en het Legermuseum te Delft. Buiten Europa zijn er vermoedelijk een tiental overgebleven, zodat er wereldwijd niet meer dan vijftien zullen bestaan.

Mathieu Willemsen

Steun in onzekere tijden

Het Legermuseum gaat u aan het hart. Daarom bent u Vriend. Wij zijn erg blij met uw steun. Die kunnen we goed gebruiken in deze onzekere tijden voor het museum in Delft én de plannen voor het nieuwe museum in Soesterberg. Het is duidelijk dat Defensie moet bezuinigen. Dit heeft ook gevolgen voor de subsidie die het museum jaarlijks krijgt. De inmiddels aangekondigde bezuiniging zal vanaf 2013 geëffectueerd worden. Het museum ontwikkelt de komende

periode plannen om hierop in te spelen. Uitgangspunt blijft dat we het huidige museum en z'n medewerkers zo goed mogelijk willen voorbereiden op 'Soesterberg'. Ondanks de tijd en inzet die onze mensen momenteel geven aan de ontwikkeling van het nieuwe defensiemuseum, willen we in Delft zo veel mogelijk bezoekers trekken en hen een boeiend en interessant bezoek bieden. Gelukkig kunnen we, nu we halverwege het jaar zijn, voorzichtig constateren dat dit gaat lukken. Om een voorbeeld te

geven: in de maand mei trok het museum 10.000 bezoekers. Dit is het hoogste aantal in een meimaand sinds tijden én een verdubbeling van het maandcijfer ten opzichte van 2009. In de eerste vijf maanden trokken we ruim 33.000 bezoekers. Mocht u recentelijk niet meer in het museum zijn geweest, dan hoop ik dat u weer eens komt. Graag ontmoet ik u in het museum!

Chris Ronteltap
Algemeen directeur Legermuseum

Duitse militaire musea

Van Pappenheimers tot Potsdamer Riesengarde

door Ed Coumans

Tot in de negentiende eeuw bestond Duitsland uit meerdere vorstendommen. Dat is nu onder meer nog merkbaar aan de verschillende militair-historische musea bij onze oosterburen. Het museum in Rastatt toont het verleden van Baden en Württemberg. In Ingolstadt is het Beierse legermuseum. Beide zijn de moeite van een omweg waard.

Het Wehrgeschichtliches Museum bestond in 2009 75 jaar. Sinds 1956 huist het in een paleis in Rastatt (tussen Karlsruhe en Straatsburg). Het is een mooie barokresidentie uit het einde van de zeventiende eeuw. Enkele stijklkamers zijn via een rondleiding te bezichtigen, een goede combinatie met het legermuseum. De *Wiedervereinigung* tussen Oost- en West-Duitsland had grote gevolgen voor het museum. De Bundeswehr trok zich terug en opende in Dresden het Militärhistorisches Museum der Bundeswehr (onlangs gerenoveerd). Rastatt werd een GmbH (bv) van de deelstaat Baden-Württemberg, de stad Rastatt en de vrienden van het museum.

Württembergse jager te paard (links) en Badense huzaar. (Foto: Wehrgeschichtliches Museum Rastatt)

Lange Jonas

Het museum hanteert als thema van zijn vaste tentoonstelling de verhouding staat-maatschappij-leger, voornamelijk in Zuidwest-Duitsland van 1500 tot 1918. Daarnaast hebben ze de volgende studiecollecties: militaire muziek, rang aanduidingen, blanke wapens en memorabilia van militairen tot en met de Eerste Wereldoorlog. 1.500 vierkante meters telt het museum. In de eerste zalen treft de bezoeker laatmiddeleeuwse wapens en harnassen aan. Lopend langs de vitrines volgt hij de verschuiving van de suprematie van de zwaar gepantserde ruitserij naar de met pieken bewapende infanterie. Bijvoorbeeld de landsknechten. De voetsoldaat werd steeds vaker uitgerust met vuurwapens. In de expositie zijn vroege modellen als de lontslotmusket te zien.

De tentoonstelling gaat verder met de periode 1680-1789. Aandacht is er voor de opkomst van Pruisen als toonaangevende militaire macht. Naast uitrusting en bewapening van de Pruisische

militair, is ook een exercitiereglement voor de infanterie (1743) te zien. Het succes van Pruisen onder andere in de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) hing vooral samen met het kundige manoeuvreren op het slagveld. Pruisens voorbeeld werd door veel landen gevolgd. Ook uit deze tijd zijn enkele fraai versierde spontons (verkorte piek), het wapen en herkenningsteken van een (onder)officier in de zeventiende en achttiende eeuw. De typische grenadiersmijter ontbreekt niet (circa 1750). Oorspronkelijk was de taak van grenadiers ook het gooien van handgranaten. Te zien zijn niet alleen metalen, maar ook glazen granaten. De *Potsdamer Riesengarde* is het bekendste Pruisische grenadiersregiment. Alleen mannen groter dan 1,85 m werden toegelaten. In het museum staat een beeld van *der lange Jonas* een grenadier van maar liefst 2,19 m lang!

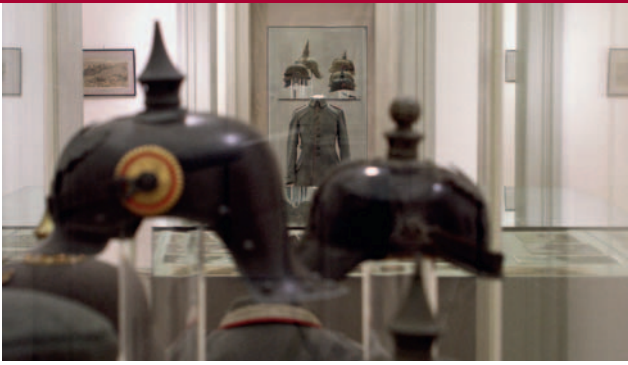

Paleis Rastatt. Markgraaf Ludwig Wilhelm von Baden (1655-1707) gaf opdracht tot de bouw. Hij is beter bekend als 'Türkenlouis' vanwege zijn successen in de oorlogen tegen de Osmanen. (Foto: Wehrgeschichtliches Museum Rastatt)

Duitse Keizerrijk

De volgende zalen behandelen de Franse Revolutie en Napoleontische tijd. Interessant zijn vooral de verschillende uniformen van Duitse staten als Baden en Württemberg, die vrijwel allemaal als bondgenoot aan Franse zijde vochten. Baden werd in 1806 onder Napoleon een groothertogdom en Württemberg zelfs een koninkrijk. De legers van beide staten werden gereorganiseerd naar Frans voorbeeld. Te zien is de Franse musket Modell 1777, die als standaard infanteriewapen werd overgenomen.

Na de Napoleontische tijd vervolgde de tentoonstelling met de revolutietijd 1848 die ook Zuid-Duitsland niet onberoerd heeft gelaten. Het museum toont dit met name in prenten en schilderijen. Hierna volgt de Frans-Duitse oorlog waarin ook Badense en Württembergse

Het museum kent een hele collectie Duitse piekhelmen.
(Foto: Wehrgeschichtliches Museum Rastatt)

eenheden meevochten. Na 1870 maken beide staten deel uit van het Duitse Keizerrijk. Dat ten ondergaat met de Eerste Wereldoorlog. Dit is meteen ook het laatste thema van het museum.

Militaire geschiedenis van Beieren

Veel meer Eerste Wereldoorlog is er in het Bayerisches Armeemuseum. Het in 1879 te München opgerichte museum is sinds 1972 gevestigd in de oude garnizoensstad Ingolstadt. De vaste tentoonstelling is verdeeld over twee gebouwen. Het Neues Schloss herbergt de collectie middeleeuwen tot en met 1870. De periode 1871 tot en met 1918 wordt tentoongesteld in Reduit Tilly. 34 kazematten van deze vesting uit 1828 tonen voorgeschiedenis, verloop en gevolgen van de Grote Oorlog. Of zoals ze het hier noemen *die Katastrophe Deutschlands*.

De expositie begint met de stichting van het Duitse Keizerrijk. Hierna wordt onder andere aandacht besteed aan de ontwikkeling van de militaire technologie. Vervolgens komen de nodige zaaltjes over het verloop van de oorlog. Er zijn diorama's over de loopgraafoorlog en de specifieke wapens en uitrustingsstukken die hier gebruikt werden. Wapens die erg middeleeuws aandoen: stalen borstplaten en goedendags. Marine, luchtmacht en de strijd in de koloniën, met name Duits Oost-Afrika, komen kort aan de orde. Er is ook aandacht voor de Duitse steun aan Turkije. Opvallend is een foto van Beierse piloten voor de Klaagmuur. De tentoonstelling eindigt met de nederlaag in 1918 en de gevolgen daarvan.

Dramatische oorlog

In het kasteel begint de expositie met het vijftiende-eeuwse Beieren. Getoond wordt onder meer de ontwikkeling van de persoonlijke protectie, van maliënkolder tot plaatstalen harnas. Ook de wapens waartegen bescherming werd gezocht, zijn te zien. Denk vooral aan de kruisboog. Dat bescherming ook niet alles was, toont de prothese van een linkerhand. In de zestiende eeuw verdween het hele lichaam onder plaatstaal. Een voorbeeld is een Neurenbergs *Riefelharnisch*

Pappenheimers. Het beroemde regiment van graaf Gottfried Heinrich zu Pappenheim droeg in de Dertigjarige Oorlog zwarte ruitersharnassen om het psychologische effect. Maar het was ook praktisch, de verf bleek een goede bescherming tegen roest.
(Foto: Bayerisches Armeemuseum Ingolstadt, Christian Stoye)

Duitse 10 cm Kanone 17 uit de Eerste Wereldoorlog.
(Foto: Bayerisches Armeemuseum Ingolstadt, Christian Stoye)

(circa 1520). Het metaal is geplooid, dit spaarde gewicht terwijl de sterkte niet afnam. En dat was erg gevraagd in die tijd.

Via de introductie van vuurwapens op het slagveld komen we in de voor Duitsland zeer dramatische periode van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648). Een dreigend effect geeft een tiental zwarte ruitersharnassen midden in een verder vrijwel lege zaal. Ze werden gedragen door de *Pappenheimers*.

Beieren maakte deel uit van het Heilig Roomse Rijk der Duitse natie. Onder de Duitse keizer vochten Beierse troepen in de oorlogen tegen de Osmanen. In het museum valt nogal wat buit te bewonderen. Bijvoorbeeld een mooie tent van een grootvizier (1687) en een unieke gouden helm.

Een volgende ruimte gaat over de Napoleontische oorlogen. Vanaf 1805 is Beieren bondgenoot van Frankrijk. In 1812 vergezelt een Beiers leger 33.000 man sterk, Napoleon naar Rusland. Gevechten maar vooral ziekte, uitputting en bittere kou maken dat slechts enkele tientallen terugkeren. Het wordt hier gezien als de grootste tragedie uit de Beierse militaire geschiedenis.

Een van de volgende zalen behandelt de (eerste) Duitse unificatie. Er hangt een overjas van Bismarck, de grote promotor van een verenigd Duitsland onder Pruisische leiding. In de Frans-Duitse oorlog van 1870 vecht het Beierse leger onder de vlag van de Duitse bond. Te zien is een zwart-rood-gele armband waaraan de legers van de Zuid-Duitse staten te herkennen waren, ondanks hun verschillende uniformen en uitrustingen.

Tot slot, wat heel leuk is en waar je lang naar kunt kijken, zijn enkele ruimten met diorama's, van klein tot kamervullend. Groot is het diorama van de slag bij Leipzig (1813), waarin 13.000 figuren zijn verwerkt, maar de slag bij Leuthen (1757) slaat met maar liefst 17.000 figuren alles!

Voor meer informatie zie www.wgm-rastatt.de en www.bayerisches-armeemuseum.de.

Het Neues Schloss in Ingolstadt stamt uit de vijftiende eeuw.
(Foto: Bayerisches Armeemuseum Ingolstadt, Christian Stoye)

Vechten met water

door Klaus Bodlaender

Aangevallen volkeren profiteerden bij hun verdediging vaak van voor hen gunstige natuurlijke omstandigheden. Nederland kon door zijn lage ligging grote gebieden onder water zetten. 'Inundatiegebieden', soms samen met aanwezige meren, rivieren en vaarten, vormden meermalen waterlinies waarmee vijandelijke troepen tegengehouden werden.

De Hollandse waterlinie, 1672. Schoolplaat naar Jan Hoynek van Papendrecht. (Collectie Legermuseum)

De eerste inundatieactie uit de Tachtigjarige Oorlog was begin april 1572. De Spanjaarden faalden in hun poging Den Briel te heroveren. Hun daaropvolgende terugtocht veranderde in een wanordelijke vlucht, doordat water de terugweg overstroomde via een sluis die de Brielse stadstimmerman had geopend. In december 1572 mislukte een inundatiepoging van de verdedigers van Haarlem bij een voorpost oostelijk van de stad. De Spanjaarden konden daardoor Haarlem insluiten. Wel hield de stad de strijd vol onder meer door deze via het grote Haarlemmermeer te bevoorraden. Pas na zeven maanden moest Haarlem – door honger gedwongen – toch capituleren. In september 1573 trachtten de Spaanse troepen de kleine stad Alkmaar te veroveren. Hun stormloop werd bloedig afgeslagen. Beslissend was evenwel de inundatie rondom de stad. De Hoornse bestuurders wezen dit idee eerst af, maar op last van Sonoy, bevelhebber van de Geuzen in het Noorderkwartier, werd het alsnog uitgevoerd. Door het water gedwongen moesten de Spanjaarden hun stellingen verlaten. Sonoy – een bekwame maar harde bevelhebber – bracht in de kop van Holland een waterlinie tot stand (1573-1576), ten noorden van Alkmaar, met een boog langs de meren (de latere polders), tot Monnickendam aan de Gouwzee. Versterkt met schansen werd zo het Noorderkwartier een onneembare vesting.

Springtij

De spectaculairste inundatie uit de Tachtigjarige Oorlog leidde in 1574 tot het ontzet van Leiden. De Spaanse bevelhebber trachtte de omsingelde stad door uithongering tot overgave te dwingen.

Op aandrang van prins Willem van Oranje werden de dijken bij Rotterdam doorgestoken om zo het gebied tussen Rotterdam en Leiden onder water te zetten. Een combinatie van springtij en noordwesterstorm joeg het water het land in. Zo kon een Geuzenvloot van platboomde vaartuigen naar het noorden varen en het hongerige Leiden op 3 oktober ontzetten.

In 1584-1585 belegerden Spaanse troepen onder leiding van Parma Antwerpen. Inundatie van weilanden – zodat Geuzenschepen de stad zouden kunnen bevoorraden – werd tegengehouden door slagers in de stad. Zij gaven hun verzet op toen het te laat was en Parma de stad had omsingeld.

Er waren nog meer inundatieacties in de Tachtigjarige Oorlog. Denk aan het beleg van Den Bosch door prins Frederik Hendrik in 1629. De Spaansgezinde verdedigers hadden uitgebreide inundaties uitgevoerd rondom de stad. Een bestorming was dus onmogelijk. Een Spaanse afleidingsaanval via de Veluwe had geen succes. Uiteindelijk gaf Den Bosch zich aan het Staatse leger over.

Achter waterlinie

Begin juni 1672 vielen Frankrijk, Engeland en de Duitse bisdommen Münster en Keulen de Republiek aan. Het toenmalige Nederland was een rijk land met een sterke vloot, maar met een verwaarloosde landsverdediging en politiek verdeeld. De oorlog begon daardoor rampzalig; talloze steden en vestingen vielen snel in vijandelijke handen. Op 12 juni staken de Fransen bij Elten de

Stadhouder Willem III wist stand te houden achter de Hollandse waterlinie. (Collectie Legermuseum)

Rijn over en dreigden Willem III met zijn Staatse troepen langs de IJssel in de rug aan te vallen. Met slechts 9.000 man trok de prins in westelijke richting terug naar de in aanleg zijnde Hollandse waterlinie. Paniek brak uit, het land leek onverdedigbaar! De Staatse onderhandelaars waren bereid tot grote concessies aan de Fransen. Koning Lodewijk XIV verwachtte een spoedige capitulatie.

Het liep echter anders. De Fransen bezetten wel de stad Utrecht, maar zetten hun aanval niet door. Op 8 juni hadden de Staten van Holland besloten tot de aanleg van de Hollandse waterlinie. Dit betekende het inunderen van een strook land – twee tot twintig kilometer breed – vanaf Muideren tot bij Gorinchem met water uit de rivieren en de Zuiderzee. Eerst verliep het onderwaterzeten moeizaam door verzet van boeren, maar na ingrijpen door het leger verliepen de inundaties ongestoord.

Bij oproeren in Hollandse steden eiste het volk verheffing van prins Willem III en voortzetting van de strijd tegen de Fransen. De prins werd tot stadhouder benoemd en begin juli brak de Republiek de onderhandelingen met Frankrijk af. De Hollandse waterlinie was bijna klaar en werd nog versterkt door het bouwen van schansen bij de dijken en door platboomde bewapende schuiten, de 'uitleggers'. Het aantal verdedigers werd sterk uitgebreid onder meer met marinesoldaten (van de vloot) en schutters uit de steden. De waterlinie werd in vijf sectoren verdeeld, geleid door bekwame bevelhebbers.

Zowel Franse als Staatse troepen voerden – zonder blijvend succes – bij de waterlinie in 1672 plaatselijke aanvallen uit. Een grote aanval van de Fransen over het ijs in december mislukte door de dooi. In 1673 trachtten ze de waterlinie te 'verdrogen' door bij eb water weg te laten stromen naar de Zuiderzee. Nederland nam tijdig tegenmaatregelen.

In het oosten en noorden van ons land waren vooral Münsterse troepen actief. Hun aanval op Groningen mislukte door de inundaties bij de stad, tot aan Delfzijl. De zuidoostgrens van Friesland werd verdedigd met inundaties bij de riviertjes Linde en Tjonger. Na een plaatselijke Franse aanval in Zeeuws-Vlaanderen zetten de Nederlanders ook hier land onder water. Voorts vonden er inundaties plaats in het noordwesten van Noord-Brabant en rondom Den Bosch. Er was dus als het ware één grote waterlinie vanaf Zeeuws-Vlaanderen tot Delfzijl.

In de loop van 1673 werd de Hollandse waterlinie meer naar het oosten verplaatst dankzij een verzwakking van het Franse leger. De Staatse vloot onder leiding van Michiel de Ruyter voorkwam Engels-Franse landingen op de Nederlandse kust. In een vermetele actie, samen met bondgenoten, veroverde Willem III de Franse bevoorradingsbasis Bonn. November 1673 begon de aftocht van het Franse leger uit de Republiek, later gevolgd door de terugtrekking van de Münsterse en Keulse troepen. In de zomer van 1674 waren vrijwel alle vijandelijke troepen uit Nederland vertrokken. De Republiek had de beproeving glansrijk doorstaan.

In de Nieuwsbrief van december volgt een artikel over water als defensief wapen in de twintigste eeuw.

De opmars van de Franse koning Lodewijk XIV strandde op de inundaties in Holland. (Collectie Legermuseum)

'Waterdefensie' in Delft

Het Legermuseum doet mee aan de Week van de Geschiedenis, die dit jaar als thema heeft 'Land en Water'. Zo organiseert het Collectie Informatie Centrum (CIC) tijdens de in deze week vallende Landelijke Archiefendag (16 oktober) een interessant programma over militaire inundaties en waterlinies. Prof. dr. Arjan Bosman spreekt over watervedigingswerken in Romeins Nederland en ir. Klaus Bodlaender over inundaties en waterlinies tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) en de Franse inval van 1672-1674. Met behulp van het Legermuseum bracht Bodlaender een boekje uit met eigen inzichten over het Rampjaar 1672, dat volgens hem niet zo rampzalig was (zie pagina 11). Voorts is er een kleine tentoonstelling van voornamelijk boeken en beeldmateriaal over 'Land en Water'. Dagvoorzitter drs. Louis Ph. Sloos, conservator literatuur en bibliothecaris van het Legermuseum, licht deze toe. De theatergroep 'Later theater' voert een historisch verantwoorde 'kleine komedie' op over drie soldaten die in 1672 op wacht staan

bij een fort. Wat zal hen overkomen? Houden zij stand of gaan ze ten onder?

Het voorlopige programma voor 16 oktober luidt (het definitieve volgt in oktober op www.legermuseum.nl):

12.00 uur CIC open en minitentoonstelling

12.30 uur theateervoorstelling 'Op wacht aan de linie'

13.15 uur openingswoord/toelichting mini-expositie Louis Ph. Sloos

13.30 uur lezing Arjan Bosman

14.15 uur koffie met hapjes

15.00 uur lezing Klaus Bodlaender

16.00 uur 'Op wacht aan de linie'

Toegang is gratis, aanmelding via e-mail CIC@legermuseum.nl of per telefoon (015) 215 05 12.

Annet Ruseler

Hoofd Collectie Informatie

Dagboek wordt tijdsbeeld

door Hans van Lith

Toen Tom Tetteroo uit Schipluiden in 1936 als missionaris naar Nieuw-Guinea vertrok, vroeg hij zijn veertienjarige broer Kees een dagboek bij te houden. Gewoon over de dagelijkse dingen van de familie in hun Westlandse dorp. Tom wilde graag op de hoogte blijven.

Kees kijkt goed om zich heen en noteert wat hij niet vergeten wil. Door de onheilspellende gebeurtenissen in Europa groeit het dagboek, want ook die houden hem bezig. Nederland komt in oorlog. Kees Tetteroo over 10 mei 1940: “'s Morgens 3.30 uur. Zwaar ronken van vliegtuigmotoren vermengd met heftig blaffen van afweergeschut verstoorde onze rustige omgeving. Opeens werd ik wakker geroepen door mijn Vader: ‘Kees kom er uit jo, er vliegen een heleboel vliegtuigen boven en hoor ze eens schieten.’ [...] Op een hoogte van ongeveer 500 meter zag ik elf vliegtuigen in formatie vliegen omgeven door detonatiewolkjes van het luchtdoelgeschut. [...] In de verte klonken zware ontploffingen. Langzaam begon het tot mij door te dringen dat we in oorlog waren.” Later trekt hij door het Westland en ziet de neergestorte Duitse toestellen. In Rotterdam beschrijft en fotografeert hij de schade van het bombardement. Kees' eerste dagboek is een gewoon schoolschrift. Maar als hij besluit illustraties op te nemen, begint hij tot twee keer toe opnieuw en schrijft het hele relaas – in prachtig handschrift overigens – over in een folioboek.

Verzet

Kees wordt opgeleid tot veeverloskundige en neemt de praktijk van zijn vader over, die hetzelfde beroep uitoefende. Om zijn werk te kunnen doen – ook bij nacht en ontij moet hij soms naar een koe die gaat kalven, waar ook in het Westland – krijgt hij van de Duitsers een *Sonderausweiss*. Hij kan dus gaan en staan waar hij wil, observeren en – met de nodige voorzichtigheid – fotograferen. Sinds december 1940 bezit hij een motor. Hij wordt betrokken bij het verzet, hoewel zijn familie er ook na de oorlog weinig over hoort. Hoe dan ook, als hij in 2001 op 79-jarige leeftijd overlijdt, is hij drager van het verzetshedenkingskruis. Naarmate de oorlog duurt, groeit de kroniek. Kees beschrijft het dagelijkse leven, met de verslechterende voedselsituatie,

Kees Tetteroo bij een neergehaalde Duitse Junkers 52.

de bombardementen op naburige havens, soms een neerstortend vliegtuig, razzia's waaraan hij op wonderbaarlijke manier ontkomt, de nabije Atlantikwall, zijn verkering met Annie van Zeijl, de dood van zijn vriend Theo die door de Duitsers wordt gefusilleerd. Daarnaast het verloop van de oorlog: eerst de Duitse overwinningen, dan Noord-Afrika en Stalingrad en ten slotte de terugtocht. Alles geïllustreerd met krantenberichten, Duits propagandamateriaal, distributiebescheiden en foto's. Zijn 'huiselijke dagboek', is veranderd in een fascinerende kroniek.

Opzienbarend

In maart 1945 houden de dagboeken plotseling op. De oorlog eindigt nog met een tragedie voor de familie, want de vader van zijn aanstaande vrouw wordt op Bevrijdingsdag door een terugketsende Duitse kogel gedood. Per 'ongeluk'. De boeken verdwijnen in een kast en er wordt eigenlijk zelden meer over gesproken. In 2005 vindt zijn dochter Gemma van Winden-Tetteroo ze uiteindelijk terug op de vliering van het ouderlijk huis. Het is opzienbarend materiaal. Maar er zijn hiaten. Ze zoekt en vindt ontbrekende

delen. Met toestemming van haar moeder gaat ze aan het werk. Het resultaat is *Mijn Dagboek, Oorlogskroniek van Kees Tetteroo*. “Een boek met een wetenschappelijk en een maatschappelijk belang”, aldus prof. dr. Peter Romijn van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, als hij het concept in handen krijgt.

Meer informatie en bestellen dagboek: www.oorlogsdagboek-keestetteroo.nl.

VRIENDENDAG

De Vriendendag in het Legermuseum op 24 april telde zo'n 80 deelnemers. Hoofdschotel was de lezing van Gemma van Winden-Tetteroo over het oorlogsdagboek van haar vader. Daarna volgde een bezoek aan de expositie *Opmerkelijke Wapens* en aan het CIC, waar de tentoonstelling over de mobilisatie was ingericht en deskundigen voorwerpen van Vrienden determineerden.

Rampspoed en ellende?

door Hans Buurman

In 2009 verschenen twee boeken over het Rampjaar 1672. Of beter een periode van zeventien maanden die met het gezegde 'het volk was redeloos, regering radeloos en het land reddeloos' de Nederlandse geschiedenis is ingegaan.

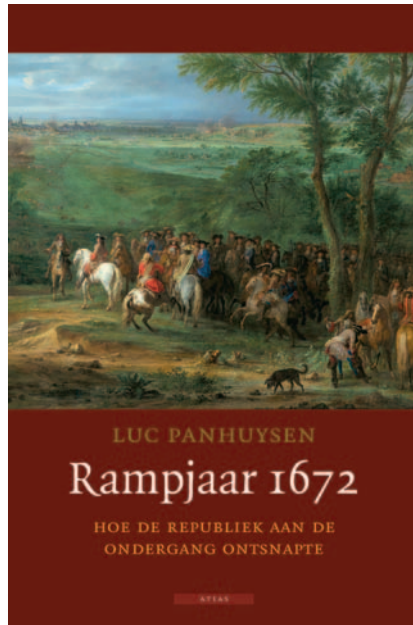
Hoewel beide boeken die grote crisis in onze zeventiende-eeuwse geschiedenis behandelen, houdt daarmee de gelijkenis op. De beschrijving van de crisis gebeurt dan ook vanuit twee geheel verschillende gezichtspunten.

Luc Panhuysen is historicus met een grote interesse voor de Gouden Eeuw. Via de belevenissen van de familie Van Reede beschrijft Panhuysen de zeventien maanden. De vader, Godard Adriaan baron van Reede, werd benoemd tot ambassadeur aan het hof van de keurvorst van Brandenburg in Berlijn. Het diplomatiek (onder)handelen van Van Reede zou de sleutel tot de redding van de Republiek zijn; hij wist de keurvorst tot militaire steun te bewegen.

De moeder Margaretha, sloot zich aan bij een stroom vluchtelingen onderweg naar het onbezette Holland. Het huis van de Van Reedes, kasteel Amerongen, werd tijdens de Franse bezetting verwoest. Hun enig kind, Godard heer van Ginkel, was een hoge officier in de cavalerie van stadhouder Willem III. De lotgevallen van de drie familieleden en de uitgebreide briefwisseling hierover vormen de basis van het boek.

Rampjaar

Klaus Bodlaender is een auteur met een heel andere benadering. Hij is voormalig onderzoeker aan een Wagenings landbouwkundig instituut en handelt puur vanuit interesse. Hij beschrijft het Rampjaar op een klassieke manier; 'een evenwichtige beschrijving van de gebeurtenissen' zoals de auteur het noemt. Hij richt zich op het lot en het voortbestaan van de Republiek. Die klassieke manier uit zich in het beschrijven van grote gebeurtenis-

Rampjaar 1672. Hoe de Republiek aan de ondergang ontsnapte, Luc Panhuysen, Amsterdam 2009, 480 pagina's, ISBN 97 89045 01328 2, 34,95 euro.

sen en grote mannen en hun heldendaden: de 'Ramp' leidde tot 'Roem'. In schoolboekjes was het gebruikelijk dat het Rampjaar een goede afloop krijgt. Een klein deel van de Republiek hield stand achter een onder water gezette strook en wist van daaruit de Fransen weer terug te dringen. Vanuit die visie duurde het Rampjaar 1672 zeventien maanden. Maar dat Rampjaar was het begin van een echte oorlog, waarvan de officiële vrede pas in Nijmegen in 1678 werd getekend.

Daarin zit een verschil met het boek van Panhuysen. Hoewel de titel slechts het jaar 1672 noemt, biedt de auteur een breder perspectief door uitgebreider de reden voor de oorlog te geven en welke gevolgen deze had voor de Republiek. In de officiële geschiedschrijving is een goede afloop zoals Bodlaender die beschrijft, slechts zelden aanwezig. De ondertitel van het boek van Panhuysen, 'Hoe de Republiek

Rampen en roem. Nederland in de oorlog van 1672-1674, K.B.A. Bodlaender, Bennekom 2009, 83 pagina's, uitgegeven in eigen beheer, ISBN 97 89090 24802 8, 10 euro.

aan de ondergang ontsnapte', geeft aan dat die auteur de oorlog niet ziet eindigen in roem en triomf. Met 1672 loopt onze Gouden Eeuw min of meer ten einde. De macht van de Republiek zou in de toekomst ook alleen maar afnemen. Het boek eindigt daarom aan het begin van de achttiende eeuw.

Zeer leesbaar

Door gebruik te maken van de uitgebreide correspondentie tussen de familieleden slaagt Panhuysen erin een aangrijpend beeld te schetsen en een spannend en informatief boek te schrijven over de Van Reedes én de Republiek. Het boek van Bodlaender is flink korter, minder gedetailleerd en doet misschien denken aan de geschiedenisboeken van vroeger. Maar ook hij weet de historie levendig te beschrijven. Beide boeken zijn dan ook zeer leesbaar.

Boek over belangrijke collectie Legermuseum

Middeleeuwse wapens en harnassen

door Harm Stevens

Het Legermuseum in Delft beheert met afstand de omvangrijkste en belangrijkste verzameling wapens uit de middeleeuwen en de renaissance in Nederland. Dat is meteen ook de hoofdreden voor de publicatie van het boek *Wapens van ridders en landsknechten*. Met steun van de Vrienden.

Juist het Legermuseum, dat behalve een museum van de Nederlandse krijgsmacht óók het enige officiële wapenmuseum in Nederland is, moet bij uitstek zijn toegerust om de wapenhistorische materiële cultuur te analyseren, in beeld te brengen en over te publiceren. Het imago van oorlog en wapens uit de middeleeuwen en de renaissance wordt vandaag de dag grotendeels bepaald door populaire representaties uit de speelgoedindustrie, plaatjesboeken voor de jeugd, tv, films, games en museumtentoonstellingen. Dit leidt tot een onvolledige en vaak ook onjuiste voorstelling van zaken in zowel beeld als tekst.

De bedoeling van dit boek is om de relatief grote collectie wapens in het Legermuseum als voorbeeld te stellen. Een voorbeeld van de wijze waarop de betekenis van dit belangrijke, vroeg (militair-) historische erfgoed moet worden gedeut. De werkwijze om aan deze doelstelling te voldoen, laat zich als volgt omschrijven: de vorm van het wapen en al zijn materialen en onderdelen dienen systematisch en nauwkeurig te worden beschreven. Basis van die vorm- en materiaalbeschrijving is het plegen van autopsie. Het gebruik van deze uit het medische metier afkomstige term wekt wellicht verbazing. Toch geeft autopsie heel exact en plastisch, de centrale opgave van de museumconservator weer: het zeer nauwkeurig op de hand bekijken en analyseren van historische voorwerpen na hun 'leven' als gebruiksvoorwerp. Relevante gegevens over materiaalsoort, wijze van vervaardiging, vorm en versiering en afmetingen worden genoteerd. Deze informatie moet leiden tot identificatie van het voorwerp, toekenning van de plaats ervan binnen een typologie, een datering en een toeschrijving naar gebied of regio.

De beschrijvingsteksten in het boek zijn naar analogie van deze werkwijze in beginsel opgebouwd uit twee delen. Eerst een neutrale fysieke beschrijving van het voorwerp. Daarna een deel met commen-

Briefkaart met de wapenzaal in kasteel Nijenrode (omstreeks 1920-1940).

teren, waarin bijvoorbeeld vergelijkingen worden gemaakt met exemplaren in andere (museum)verzamelingen, argumenten worden gegeven voor de toegekende datering en het gebruik van het wapen uit de doeken wordt gedaan.

Oorsprong collectie

Wie de beperkte herkomstgeschiedenis van de collectie overziet, springen twee belangrijke voormalige verzamelingen in het oog. Allereerst de met steun van de Stichting Vrienden van het Legermuseum in 1950 verworven wapenverzameling afkomstig van kasteel Nijenrode. "Voor financiering dezer aankoop", zo is te lezen in de correspondentie met het ministerie, dat in de schrale naoorlogse jaren zelf kennelijk geen cent steun kon verschaffen, "... werd in de eerste plaats gebruik gemaakt van het gehele vermogen van de Stichting 'Vrienden van het Legermuseum'." Daarmee was een gedenkwaardig staaltje van twintigste-eeuws mecenaat tot stand gekomen en een belangrijke verzameling oude wapens bleef voor Nederland behouden. In 1946 was de collectie al in bewaring

gegeven aan het Legermuseum mede om een verdere achteruitgang van de stukken te voorkomen. Van oudsher behoorde deze wapenverzameling niet tot de boedel van Nijenrode. Zij was in de jaren 1910 door Michiel Onnes, de toenmalige eigenaar van het kasteel, gekocht van N.S. Rambonnet uit Elburg, waarschijnlijk met de bedoeling om in het kasteel een wapenzaal te kunnen inrichten. Dat gebeurde ook daadwerkelijk zoals blijkt uit enkele vooroorlogse foto's van het interieur van Nijenrode. Hier zijn de afzonderlijke wapens op waar te nemen: vaak opgehangen tegen de koude kasteelmuren, en geplaatst in vensterbanken en wapenrekken.

Tijdens de jaren dertig ging de wapenverzameling als deel van het interieur over naar de nieuwe eigenaar van Nijenrode, de Amsterdamse handelaar Jacques Goudstikker die met zijn grote kunstverzameling het kasteel inrichtte. Na zijn dood in 1940 werd zijn weduwe Dési Goudstikker-Halban de eigenaar. In 1950 verkocht zij de complete wapenverzameling aan het Legermuseum. Deze collectie omvat tussen de 300 en 350 wapens

Landsknechtzwaard, zogenaamde katzbalger, 1520-ca. 1550. (Objectnummer 013212)

waaronder enkele middeleeuwse stukken en een grote deelcollectie stokwapens. De tweede belangrijke verzameling is die van de Antwerpse advocaat en wapenverzamelaar Georges de Bruyne. Deze als 'wereldberoemd' aangeduide collectie is met afstand de belangrijkste aankoop uit de geschiedenis van het Legermuseum. De collectie-De Bruyne omvatte vooral een verzameling blanke wapens, waaronder een zeldzaam landsknechtzwaard.

Heroïsche museumdaad

Zoals gebruikelijk bij de verwerving van omvangrijke particuliere verzamelingen had de koop heel wat voeten in de aarde. Maar wie de correspondentie uit de jaren 1951 en 1952 over de aankoop leest, raakt toch onder de indruk van de slagvaardigheid die aan de dag werd gelegd door de toenmalige directeur van het museum kolonel C.A. Hartmans. Hij verrichtte hiermee vooral ook dankzij de onontbeerlijke steun van de Stichting Vrienden, een heroïsche museumdaad. Ook de toewijding van sommige toenmalige bestuursleden van het museum mag niet onvermeld blijven. Om nog even op Nijenrode terug te komen: het bedrag voor de eerder genoemde verwerving van de wapens uit

dat kasteel, kon door het museum niet worden opgebracht en de archiefstukken onthullen dat twee leden van het museumbestuur uit eigen beurs het aankoopbedrag hebben voorgeschoten.

Wat de verwerving van de collectie-De Bruyne betreft, geven de archiefstukken ook een indruk van de emotionele waarde die deze verzamelaar aan zijn collectie hechtte. Een goede vriend van zowel Hartmans als De Bruyne, die in de transactie bemiddelde, schreef in november 1951 over deze Antwerpse verzamelaar: "Zooals u zegde is zijn verzameling zijn levenswerk, waarvoor hij zelfs niet wou trouwen. Zij is nu zijn groot zorgenkind. Ik heb hem over uw mogelijkheden gesproken en het was met tranen in de oogen dat hij mijn hand greep en dankte voor het genomen initiatief." Het bleef niet bij dit initiatief, want in maart 1952 werd de koop van de '... wapenverzameling van 602 stuks, alsmede 3 glazen vitrines en een aantal jachttropheeen' beklonken.

Tot slot, nog niet zo lang geleden heeft de wapencollectie van het Legermuseum opnieuw een belangrijke uitbreiding ondergaan met de verwerving van de beroemde verzameling van Henk Visser.

Detail van het landsknechtzwaard.

Als titel voor dit boek is gekozen *Wapens van ridders en landsknechten*. Deze beeldende naamgeving is natuurlijk een grove vereenvoudiging, want het is lastig te bepalen welke wapens nu werkelijk door ridders zijn gebruikt of gedragen en welke door voetsoldaten als de landsknechten. Mogelijk zijn de meeste zwaarden en harnasdelen ridderwapens, en dat geldt ook voor vele dolken. Maar neem 'ridder' in iets algemenere zin, dan kan het begrip ook beroeps krijgers (te paard wel te verstaan) omvatten, én kan de titel ermee door. De landsknecht is een type soldaat dat zijn hoogtijdagen eigenlijk alleen had eind vijftiende eeuw en de eerste helft van de zestiende eeuw. Maar als een van de opvallendste soorten van voetsoldaat vormt hij een goed contrast met de ridder te paard. Met (kunst)historische tijdperkaanduidingen als middeleeuwen en renaissance in de ondertitel wordt bedoeld op wapens die stammen uit de periode van omstreeks 1100 tot omstreeks 1550.

Arms and Armour of Knights and Landsknechts / Wapens van ridders en landsknechten, J.P.P. Puype en drs. H. Stevens, uitgeverij Eburon, Delft 2010.

Armet met blaasbalgvizier en nekschild, ca. 1505-ca. 1510. Vermoedelijk is dit de helm die op de briefkaart is waar te nemen, geplaatst op het staande harnas links. (Objectnummer 050758)

Malplaquet, een pyrrusoverwinning

door Ed Coumans

“Aen onse linke vleugel was vrij wat meer droefheijt als vreugde, want een ieder beklagde sijne goede vrinde.” Zo schrijft een officier van het Staatse leger over de slag bij Malplaquet, 11 september 1709. De bondgenoten De Republiek, Engeland en het Duitse Rijk hebben zojuist een zeer bloedige overwinning behaald op hun Franse tegenstander. Het is het laatste grote gevecht uit de Spaanse Successieoorlog (1702-1713).

Opnieuw waren het de tomeloze ambities van de Franse Zonnekoning die de Europese legers naar de slagvelden leidden. Een kleinzoon van deze Lodewijk XIV volgt in 1701 de kinderloze Spaanse koning Karel II op. Een verenigd Spanje en Frankrijk, verstoort het Europese machtsevenwicht. De Republiek, Engeland en het Duitse Rijk steunen daarom de Habsburgse pretendent voor de Spaanse kroon.

Lodewijk legt al snel troepen in de Spaanse Nederlanden, het gebied van zijn kleinzoon. Steden als Venlo en Roermond krijgen daardoor een Frans garnizoen. De Republiek moet wel in actie komen tegen deze Franse omsingeling en in 1702 barst de strijd los. Een Franse verrassingsaanval op Nijmegen wordt ternauwernood afgeslagen. Het daaropvolgende tegenoffensief van het gecombineerde Staats-Britse leger onder de hertog van Marlborough, verdrijft de Fransen tot achter Luik.

14

Grote overwinning

Het conflict mondt vervolgens uit in een langdurige oorlog met veel belegeringen, gemanoeuvreren en enkele grote veldslagen. Een veldtocht in die tijd start pas tegen de zomer als er genoeg gras is voor de paarden, de wegen in goede staat zijn en ook voldoende tijd is geweest om voorraden in te slaan en de troepen te verzamelen. Terwijl er weinig nieuws is van het front bij Luik, behalen de Fransen en hun bondgenoot Beieren in het tweede jaar van de oorlog grote successen in Zuid-Duitsland. Daarom verenigt Marlborough

Johan Willem Friso leidt persoonlijk de aanval op de Franse linies bij Malplaquet. Prentbriefkaart 1940-1960. (Collectie Legermuseum)

Grenadier en muskietier van de Gardes te voet, eind zeventiende eeuw. Tekening van F.J.H.Th. Smits. (Collectie Legermuseum)

in 1704 zijn leger met dat van Eugenius van Savoye, bevelhebber van het leger van het Duitse Rijk. Samen behalen ze een grote overwinning bij Höchstädt, een dorpje aan de Donau in Beieren. Een nieuwe grote nederlaag lijden de Fransen in 1706 te Ramillies, waardoor vrijwel de gehele Spaanse Nederlanden in handen van de geallieerden komen. In 1708 wagen de Fransen een poging het verloren terrein terug te winnen. Maar in de slag bij Oudenaarde worden ze opnieuw verslagen.

De Franse legers zijn verzwakt, de staatskas raakt leeg. Alles lijkt erop dat in 1709 de geallieerden de strijd kunnen beslissen. Het eerste succes is de inname van Doornik. Mons is het volgende doelwit. De Fransen pogen de val van deze strategische stad te voorkomen. Maarschalk Villars zoekt daarom het geallieerde leger op. Het leidt tot het bloedige treffen bij Malplaquet.

Oorlogsmoe

Ondanks de geallieerde overwinning bij Malplaquet gaat Frankrijk niet door de knieën. In Engeland komt een nieuwe regering aan de macht, die in het geheim vrede met Lodewijk sluit. Het Britse leger trekt zich in 1712 vlak voor het begin van de jaarlijkse veldtocht terug uit de strijd. Eugenius leidt dat jaar de geallieerde legers maar moet accepteren dat de Fransen terrein terugwinnen. Een patstelling volgt en oorlogsmoe sluiten de partijen in 1713 de Vrede van Utrecht. Er komt een einde aan deze oorlog, waarin de Republiek zijn grootste en langdurigste militaire en logistieke inspanning ooit levert.

Slag bij Malplaquet

Op 9 september 1709 arriveren Marlborough en Eugenius met de voorhoede van het geallieerde leger bij Malplaquet, ten zuiden van Mons net over de grens met Frankrijk. Als beide veldheren het terrein verkennen, staan ze tot hun grote verbazing oog in oog met het 90.000 man sterke Franse leger. Snel geven ze bevelen om hun uitgewaaierde troepen te verzamelen.

De Franse maarschalk Villars maakt geen gebruik van de verrassing bij zijn tegenstanders en houdt vast aan de goed verdedigbare positie die hij inneemt. Zijn linkervleugel verankert hij in het bos van Sars en zijn rechter in het bos van Lanière. In de bossen werpen de Fransen een drietal linies op. De open vlakte tussen beide wouden, een glooiend gebied doorkleefd met beken, is drie km breed. Hier in het centrum worden versterkte linies gebouwd. Ze zijn zo aangelegd dat kruisend en flankerend vuur mogelijk is. Marlborough wacht nog een dag zodat meer van zijn troepen arriveren. Zodoende krijgen de Fransen extra tijd om hun positie verder te versterken. Op 11 september gaat de hertog met zijn 110.000 man tot de aanval over. Zijn plan is op beide Franse vleugels druk uit te oefenen, zodat Villars versterkingen uit het centrum moet halen. Als het centrale deel voldoende verzwakt is, kan de cavalerie hier doorbreken en de slag beslissen.

Overmacht

Na een artilleriebombardement start de aanval aan de geallieerde rechterkant op het bos van Sars. Oostenrijkers, Pruisen en Britten lopen echter al snel vast op het hevige Franse vuur. Eugenius moet persoonlijk ingrijpen om de soldaten opnieuw tot de aanval te bewegen. Dit keer veroveren ze de bosrand. De strijd gaat verder in het woud, waar een hevig, warrig gevecht woedt. Soldaten vechten om elke boom. Zo duurt het uren voordat de geallieerden de andere kant van het bos bereiken. Tijd genoeg voor Villars om versterkingen te halen uit het centrum.

Van zijn rechtervleugel kan hij geen eenheden wegnemen, want die staat onder hevige druk. Een halfuur na de start van de geallieerde aanval rukken hier 31 Staatse bataljons op onder Johan Willem Friso, prins van Oranje. Maar zij staan tegen een overmacht van 65 Franse! Een dag eerder zou de geallieerde linkervleugel versterkt worden met 21 Britse bataljons, die nog onderweg waren. Zonder dat de Staatse commandanten daarvan op de hoogte worden gesteld, besluit Marlborough de Britten op zijn rechtervleugel in te zetten.

John Churchill, hertog van Marlborough en commandant van het geallieerde leger in de Spaanse Successieoorlog. (Collectie Legermuseum)

Eugenius van Savoye, aanvoerder van het leger van de Duitse keizer. Gravure uit 1737. (Collectie Legermuseum)

De Nederlandse aanval gaat deels door het bos van Lanière maar grotendeels over open terrein. Al vlug barst er een moorddadig artillerie- en musketvuur los. Bij de eerste Franse salvo's worden rijen infanteristen neergemaaid. In het eerste halfuur strijd vallen zo'n 5.000 Staatse soldaten. Toch wordt een deel van de Franse stellingen ingenomen. Maar, verzwakt door de vele verliezen, gaat de terreinwinst na een tegenaanval verloren. Persoonlijk leidt Johan Willem Friso een nieuwe aanval, maar ook die loopt op niets uit. Marlborough is de hele tijd op de rechtervleugel. Als hij van de zware verliezen hoort, haast hij zich naar de andere kant en laat een derde Staatse aanval af.

Aftocht

Aan de zuidkant van het bos van Sars heeft Villars inmiddels voldoende eenheden verzameld om een tegenaanval uit te voeren. Op dat moment raakt hij echter gewond en moet het strijdtoneel verlaten. Van de tegenaanval komt niets meer terecht. De Franse centrale positie is intussen zeer verzwakt. Marlborough beveelt daarom de Franse versterkingen in te nemen. Dat lukt vrijwel moeiteloos. Dan is de beurt aan de geallieerde cavalerie. Keer op keer wordt deze echter teruggedreven door de Franse ruitery. Die vervolgens weer strandt op Brits musketvuur. Inmiddels heeft de prins van Oranje de aanval hervat. Pas na een charge van de Staatse cavalerie-eskadrons boekt hij terreinwinst. Plaatsvervangend bevelhebber Boufflers ziet het nutteloze in van verder verzet en beveelt de aftocht. In goede orde trekt het Franse leger zich terug. De uitgeputte geallieerden zijn niet in staat tot een achtervolging.

De bloedigste slag uit de achttiende eeuw is ten einde. De geallieerden verliezen zo'n 20.000 man. Tegenover ongeveer 11.000 Fransen. Het Staatse leger is zwaar getroffen: ongeveer 8.500 doden en gewonden. Vooral de ervaren infanterie-eenheden zijn gedecimeerd. Zo verloor het 1.200 man sterke Regiment Hollandse ('Blauwe') Garde 500 doden en gewonden. Een verlies dat de Republiek niet kan opvangen.

Literatuur

Bosscha, J., *Neêrlands heldendaden te land* deel 2
Falkner, J., *Great and glorious days. Marlborough's battles 1704-09*
Gelder, C.C. de, 'Malplaquet', in: *Militaire Spectator* (1929)
Israel, J.I., *De Republiek, 1477-1806* deel 2
Linden, M.G.J. van der, 'Een glorieuse doch zeer sanglante bataille. Malplaquet 1709', in: *Armamentaria* (1997)

AGENDA

Tentoonstellingen

t/m 31 oktober 2010	Opmerkelijke wapens
t/m 2011	Prins Maurits en de Tachtigjarige Oorlog
t/m 2011	Onder Vuur. Militaire dilemma's, interactieve filmpresentatie
t/m 2011	Actie Zone: van groentje tot generaal in drie kwartier
t/m 31 december 2011	Toernooiridders. Klaar voor de strijd?

Activiteiten in het museum

11 en 12 september	Monumentendagen; de smaak van de negentiende eeuw. Diverse activiteiten en muzikale optredens.
16 oktober	Landelijke Archiefvandaag. Toneelstuk 'Op wacht aan de linie'. Diverse lezingen.
16 t/m 24 oktober	Week van de Geschiedenis: Land en Water.
16 t/m 31 oktober	Herfstvakantie: zwaardvechtmeesters komen naar het Legermuseum. Bezoekers kunnen zelf leren zwaardvechten en krijgen uitleg van ervaren docenten. Leer zelf hoe uitgebreid de technieken waren die ridders gebruikten.
20 november	Lezingen middeleeuwse wapens.

Kijk voor meer informatie over de activiteiten van het museum en het exacte programma op www.legermuseum.nl.

Het Collectie Informatie Centrum (CIC) is ook geopend op de eerste zaterdag van de maand. Hebt u vragen over de collectie (ook te stellen via vraagbaak@legermuseum.nl) of wilt u onderzoek doen naar een specifiek militair-historisch onderwerp, dan bent u van harte welkom.

NEKAF-jeep voor Legermuseum

Met een financiële ondersteuning van de Vrienden heeft het Legermuseum de hand kunnen leggen op een NEKAF-jeep, zoals de Koninklijke Landmacht er tussen circa 1955 en 1985 vele heeft gehad. Een belangrijke uitbreiding van de collectie! Zij reden niet alleen in Nederland, maar gingen ook mee op vredesoperaties. In de volgende Nieuwsbrief geeft conservator Mathieu Willemsen – die nauw bij het NEKAF-project betrokken is – een uiteenzetting over het voertuig zelf en de manier waarop het is verkregen, terwijl kapitein Cees Noordanus vertelt over zijn ervaringen met de NEKAF-jeep tijdens zijn missie in Libanon in 1983.

Hans van Lith

De NEKAF-jeep in Libanon.

NIEUWE VRIENDEN

H. Fekken	Zandvoort
S.H. Steendam	De Bilt
B.J.A. Bosman	Haarlem
C. Stoutjesdijk	Delft
A.D. de Jonge	Amersfoort
D.J.N. van der Hoop	Houten
F. Fabius	Parijs
M. Staas	Den Haag
W.T.G. Vos	Reeuwijk
N.J.L. Deuze	Spijkennisse
W.H. van Borssum Buisman	Eerbeek
K.T. Hoekerd	Eindhoven
L.J. Vermeer	Pijnacker

OOK VRIEND WORDEN?

Zie www.vriendenlegermuseum.nl

Uw Vriendschap wordt beloofd:

- vernissages in museum (inclusief gratis introductie)
- het jaarboek Armamentaria
- driemaal de Nieuwsbrief
- deelname aan jaarlijkse Vriendendag
- gratis toegang tot museum en bijzondere tentoonstellingen

COLOFON

De Nieuwsbrief verschijnt driemaal per jaar.

Redactie	Hans van Lith Heleen Bronder Hans Buurman Edwin Ouwejan Marije van Thiel Ed Coumans (eindredactie)
Vormgeving en drukwerk	Koninklijke De Swart, Den Haag
Uitgever	Stichting Vrienden van het Legermuseum
Secretariaat	Antwoordnummer 11228, 2600 WC Delft tel.: (015) 214 23 76* fax: (015) 214 39 16 *alleen op donderdag- of vrijdagmorgen e-mail: secretariaat@vriendenlegermuseum.nl
Website	www.vriendenlegermuseum.nl
Webmaster	Henk Goos
Webredacteur	Guus van Leeuwe
ISSN	1569-4305